

Przemiany jakości miasta na przykładzie Kazimierzy Wielkiej, „Mentalna mapa miasta – wpływ przemian ustrojowych”

Town Quality Changes Illustrated with an Example of Kazimierza Wielka, “The Mental Map of the City – the Impact of Political Transformation”

Abstrakt:

Mimo zachodzących w Polsce transformacji i w ich rezultacie, pozytywnych zmian w miastach, problemy dotyczące jakości przestrzeni w wielu fragmentach pozostają nierozwiązane. Brak podejmowanych działań w kierunku uzyskania czytelnej strategii w planowaniu przestrzennym prowadzi do stagnacji zastanych warunków. W konsekwencji sprzyja to pogłębianiu się problemów, ich nawarstwianiu oraz rozprzestrzenianiu się patologii przestrzennej.

Metoda budowy „map mentalnych” miasta, poprzez stworzenie kręgosłupa urbanistyczno-architektonicznego, zaznaczonego w konkretnym krajobrazie miejskim, pozwoliłaby na świadome wskazanie i podkreślenie znaczenia konkretnych terenów i obiektów, przy zachowaniu ciągłości ich wspólnych relacji. Zaznaczenie potencjału przestrzeni publicznych oraz terenów rekreacyjnych i szczególnie wartościowych, po uprzednim rozpoznaniu potrzeb i możliwości kształtowania, stwarzałoby również szansę weryfikowania danego systemu społecznego.

Celem artykułu jest postawienie diagnozy w formie wniosków, dotyczących jakości przestrzeni w miastach na podstawie projektu „mapy mentalnej” jako narzędzia służącego do uzyskania wyrazistej struktury miasta, w celu świadomego jej kształtowania.

Abstract:

Despite the ongoing transformations in Poland and the resultant positive developments in the towns, the problems related to space quality remain unresolved in a number of fragments. The lack of measures taken towards obtaining a clear strategy in spatial planning leads to stagnation of the existing conditions. As a result, it promotes deepening problems, their building-up and the spread of spatial pathology.

Through the creation of urban and architectural spine, highlighted in a particular urban landscape, the method of “mental maps” of the city would allow for the deliberate indication and stressing of the importance of specific areas and facilities, while maintaining continuity of their joint relationship. Underlining the potential of public spaces, recreational and particularly valuable areas, after identifying the needs and shaping possibilities, would also create the chance to verify a particular social system.

The article aims to make diagnosis in the form of conclusions concerning space quality in cities on the basis of “mental map” project as a tool for developing the distinctive structure of the city in order to shape it designedly.

Słowa kluczowe: transformacja, mapa mentalna, patologia przestrzeni, kręgosłup urbanistyczny, struktura miasta

Keywords: transformation, mental map, spatial pathology, urban spine, structure of the city

Diagnoza problemu przestrzeni

Zastanawiając się nad przestrzeniami publicznymi (jak: centra, place itp.) polskich miast – jako swoistej całości urbanistyczno-architektonicznej, dochodzimy do pewnych powtarzających się, dezaprobujących wniosków wynikających

Diagnosis of the space problem

Reflecting on public spaces (such as: centres, squares, etc.) in Polish cities – as a peculiar urban and architectural whole, one arrives at certain recurring deprecating conclusions resulting from

* Mgr inż. arch. Joanna Czarny doktorantka, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Zakład Architektury i Planowania Wsi, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska / Joanna Czarny, MSc Eng (Arch.), doctoral student, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Zakład Architektury i Planowania Wsi (Institute of City and Region Design, Department of Architecture and Rural Planning), Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, jnn.czarny@gmail.com

z nieuniknionych zmian zachodzących w tych przestrzeniach. W Polsce szczególnie w ostatnich latach dokonały się i aktualnie stale dokonują się różne transformacje. Nie sposób nie dostrzec tego, pomimo postępu cywilizacyjnego, że pewne problemy pozostają nierozwiązane lub pozostają w sferze zagadnień wymagających daleko idących korekt przestrzenno-architektonicznych. Dotyczy to problemów, takich jak: brak racjonalnej gospodarki przestrzennej, konsekwencji we wprowadzaniu i formułowaniu Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego, brak poszanowania dla terenów o wartościach kulturowych, co przekłada się na nieposzanowanie tożsamości wartości lokalnych, które powstawały na przestrzeni minionych okresów. Pojawiają się kwestie takie jak np. niedoinwestowanie terenów oraz przekraczanie progu opłacalności tzw. „odważne projekty”, które nie zawsze biorą pod uwagę zasady rachunku ekonomicznego, uwzględniającego sposoby użytkowania i eksploatacji oraz koszty ich utrzymania.

Jak niestety potwierdza praktyka, powszechnym problemem jest nieumiejętność podejmowania kompetentnych działań w kierunku uzyskania jasnej i czytelnej strategii w planowaniu przestrzennym. Prowadzi to do stagnacji zastanych, nieakceptowalnych warunków, pogłębiania się różnych problemów takich jak: społeczne zubożenie, czy nawarstwianie się poczucia bylejakości. Często jest to przyczyną pogłębiania się zastanych patologii przestrzennych – oraz, co jest bardzo dużym, jak się okazuje zagrożeniem społecznym – „przyzwyczajania się” do wspomnianej bylejakości. Złe przyzwyczajenia nie są przeciwstawiane z dobrymi wzorcami, popartymi edukacją z optymalnymi przykładami. Jak wskazuje praktyka i obserwacje różnych tego typu przykładów, prowadzi to do społecznej akceptacji takiego stanu rzeczy.

Patchwork¹ – przestrzeń urbanistyczno-architektoniczna miasta na przykładzie Kazimierzy Wielkiej (patchwork przestrzenny)

Zaakceptowana przestrzeń badanych centrów miast m.in. Kazimierzy Wielkiej², pełna podziałów i niekonsekwencji, stanowi strukturę nieczytelną, często sprzeczną w odbiorze pod względem społecznym, ekonomicznym, technicznym i użytkowym. Symboliczne porównanie przestrzeni do patchworku obrazuje, jak mogłaby ona funkcjonować, pomimo różnic i złożoności układów : „Leżę, pode mną Polska / Patchwork uszyty z województw / I drobnych łątek powiatów / Głowa się moczy w Bałtyku / Stopę opieram o Giewont”³. Celem byłoby osiągnięcie zróżnicowanego krajobrazu „pozszywanego” liniami dróg, kolei, sylwetami smukłych wieżowców i mostów, ciągami widokowymi, szwami zieleni, pól i rzek.

Podejmowane decyzje i działania powinny zmierzać w kierunku stworzenia środowiska urbanistyczno-architektonicznego odpowiedniego dla człowieka, jako jego użytkownika. Zaspakajającego jego komfort psychiczny, samopoczucie oraz „dostarczające mu przeżyć estetycznych zawierających w sobie różne nastroje, poezję, symbolikę, oprawę dla cennych tradycji, „pozwalające na mocny związek każdej jednostki z miastem, jego dzielnicą lub rejonem”⁴.

inevitable changes taking place in those spaces. In Poland, especially in recent years, there have been various transformations. It is impossible not to notice that, despite the progress of civilization, some problems remain unresolved or remain in the realm of issues demanding far-reaching spatial and architectural adjustments. This applies to such problems as the lack of rational planning policy, consistency in the implementation and formulation of Local Spatial Development Plans, the lack of respect for the areas of cultural values, which is reflected in disrespect for the identity of local values which were created over the past periods. There appear such issues as underinvestment of certain areas and exceeding the break-even point, the so called “bold projects”, which do not always take into account the principles of economic calculation taking usage patterns and operating and maintenance costs into consideration.

As practice sadly confirms, a common problem is the inability to undertake competent actions towards obtaining a clear and transparent strategy in spatial planning. This leads to the stagnation of existing, unacceptable conditions, and various deepening problems such as: social indifference, or building up a sense of mediocrity. This is often the cause of deepening existing spatial pathologies – and, what is a very large, as it turns, threat to society – “getting used to” the said mediocrity. Bad habits are not contrasted with good standards, backed up by education with optimal models. As indicated by practice and observation of different examples of this type, it results in social acceptance of this state of affairs.

Patchwork¹ – urban and architectural space of the city illustrated with an example of Kazimierza Wielka (spatial patchwork)

The accepted space of the analysed city centres, including Kazimierza Wielka², full of divisions and inconsistencies, is an illegible structure, often contradictory in terms of social, economic, technical and utilitarian reception. A symbolic comparison of space to patchwork illustrates how it could function despite the differences and complexity of settings: “I’m lying, beneath me Poland / Patchwork sewn from provinces / And small patches of districts / the head is soaking in the Baltic / I’m resting my foot on Giewont”³. The aim would be to achieve diverse landscape “sewn together” with lines of roads, railways, slender silhouettes of skyscrapers and bridges, observation walkway, seams of green fields and rivers.

Decisions and actions should aim at creating an urban and architectural environment suitable for a man as its user, meeting his psychological comfort, well-being and “providing him with aesthetic experiences embodying various moods, poetry, symbolism, setting for valuable traditions allowing for a strong relationship of each individual with the city, district or region”⁴.

Mental map of the city⁵

The town planning strategy focuses on the characteristic points that define the mental map of the city. Emphasising the importance of specific facilities and areas on the map, while maintaining continuity of their joint relationship allows to obtain space clear in the reception.

The small scale of the city clearly defines these values which become easily perceptible for locals and

il. 1. Kazimierza Wielka, widok z lotu ptaka, autor: T. Kościółek, źródło: zbiory własne autora / Kazimierza Wielka, bird's-eye view, author: T. Kościółek, source: the author's own collection
 il. 2. Widok na główny korpus Cukrowni „Łubna” projektu T. Stryjeńskiego z 1845r. , stan istniejący , zdj. autora, źródło: zbiory własne autora / View of the main body of “Łubna” sugar factory designed by T. Stryjeński in 1845, existing condition , photo by the author, source: the author's own collection
 il. 3. Rynek Główny w Kazimierzy Wielkiej, stan istniejący, zdj. autora, źródło: zbiory własne autora / The Main Market Square in Kazimierza Wielka, existing condition, photo by the author, source: the author's own collection
 il. 4. Rynek Główny w Kazimierzy Wielkiej, stan istniejący, zdj. autora, źródło: zbiory własne autora / The Main Market Square in Kazimierza Wielka, existing condition, photo by the author, source: the author's own collection
 il. 5. Widok na dawny dworzec autobusowy w Kazimierzy Wielkiej, stan istniejący, zdj. autora, źródło: zbiory własne autora / View of the former bus station in Kazimierza Wielka, existing condition, photo by the author, source: the author's own collection
 il. 6. Lata 1960-1965, Zalew w Kazimierzy Wielkiej. W tle zabudowania nieczynnej, zabytkowej cukrowni „Łubna”. Poczтівka „Ruch”, autor: J. Wendołowski, źródło: strona internetowa http://kazimierza_wielka.fotopolska.eu/ / Years 1960-1965, Water reservoir in Kazimierza Wielka. In the background disused buildings of the historic “Łubna” sugar factory. “Ruch” postcard, author: J. Wendołowski, retrieved at: http://kazimierza_wielka.fotopolska.eu/

Mapa mentalna miasta⁵

W strategii planistycznej miasta uwaga koncentruje się na charakterystycznych punktach, które wyznaczają mapę mentalną miasta. Podkreślenie wagi konkretnych obiektów i terenów na mapie, przy jednoczesnym zachowaniu ciągłości ich wspólnych relacji pozwala na uzyskanie przestrzeni jasnej w odbiorze.

Niewielka skala miasta w sposób jednoznacznie klarowny określa te wartości, które stają się łatwo uchwytne dla mieszkańców i turystów. Jednocześnie kolejne przystanki na mapie mentalnej są łatwo lokalizowane w skali całego miasta lub szerszego regionu, co ma ogromny wpływ na czytelność samej mapy. Porozumiewanie się skrótami myślowymi oraz nazwami skojarzeniowymi wywodzącymi się z danego terenu pozwala na szybką i jasną komunikację. Znajomość lokalnych kodów językowych oraz znajomość konkretnych punktów na mapie daje nam poczucie bezpieczeństwa: „Krajobraz odgrywa też rolę społeczną. Środowisko nazwane, dla wszystkich znajome, dostarcza tworzywa dla wspólnej pamięci oraz symboli, które wiążą grupę i pozwalają jednostkom komunikować się wewnątrz niej”⁶.

Ważną cechą wspólną punktów na mapie jest ich wysoki poziom estetyczny. Decyduje on o uczynieniu ich często symbolami i wizytówkami miast, nie tylko w skali lokalnej. Istniejące w przestrzeni miejsca nieatrakcyjne mogłyby stać się punktami na „mapie pożądanых zmian”. Zestawiając elementy pozytywne oraz negatywne miast zakłócony zostaje jego obraz.

Mapa mentalna Kazimierzy Wielkiej

Na mapie mentalnej Kazimierzy Wielkiej zawierającej charakterystyczne obiekty architektoniczne znalazłyby się: główny budynek dawnej Cukrowni „Łubna” wraz z sąsiadującym kominem pofabrycznym, wieża mieszkalna tzw. Baszta, dwa dworki miejskie oraz pałac Łubieńskich tzw. „Pałac Lacon”. Na mapie pojawiłyby się także elementy przyrodnicze, które mocno zarysowują się w krajobrazie miasta, znajdując się w jego ścisłym centrum, takie jak park miejski, zalewy oraz zbiornik retencyjny na rzece Małoszówce⁷. Wymienione elementy przyrodnicze stanowią główne tereny rekreacyjne w Kazimierzy, będące jednocześnie „akcentami, jasno rozpoznawalnymi w strukturze urbanistycznej i mentalnej punktami orientacyjnymi – wskazówkami⁸. Wyznacznikiem jakości oraz potencjału miasta coraz częściej stają się tereny rekreacyjne oraz przestrzenie publiczne, takie jak rynki i place. Ich zagospodarowanie i funkcjonowanie pozwala na zweryfikowanie działania danego systemu społecznego i gospodarczego.

Mapa wspomnień Kazimierzy Wielkiej

Mapa wspomnień zbudowana jest z punktów wartościowych, ale zapomnianych. Przykładem mogą być domy kultury, działające jako centra rozwoju edukacji i rozrywki spajały lokalną społeczność. Obiekty jak na owe czasy nowoczesne, o imponującym poziomie technologicznym, stanowiły tętniące życiem punkty w strukturze miasta, niestety w większości dziś zamknięte lub funkcjonujące na niskim poziomie. Również w Kazimierzy zapomniany Dom Kultury i kino „Uciecha” są jednym z przykładów upadku instytucji tego typu.

tourists. At the same time, the subsequent stops on the mental map are easily localised in the whole city or the wider region, which has a huge impact on the legibility of the map itself. Communication with mental shortcuts and associative names originating from a particular area allows quick and clear communication. Knowledge of the local language codes and knowledge of specific points on the map gives one a sense of security: *“The landscape also plays a social role. The named environment, familiar for all, provides material for the common memory symbols that bind the group and allow individuals to communicate within this memory.”*⁶ An important feature of the common points on the map is their high aesthetic level. It often determines their being the symbols and showcases of the towns, not only on a local scale. Existing unattractive places in space could become points on “the map of desired changes”. Juxtaposing the positive and negative elements of the towns disturbs their image.

Mental map of Kazimierza Wielka

The mental map of Kazimierza Wielka containing architectural landmarks would include: the main building of the former “Łubna” sugar factory together with the adjacent post-industrial chimney, residential tower, the so called “Baszta” (“flanking tower”), two urban mansions and Łubieński palace the so called “The Palace of Lacon”. Natural elements which are emerging strongly in the landscape of the city would also appear on the map, being in its very centre, such as the city park, reservoirs and holding tank on the Małoszówka river⁷. These natural elements are the main recreational areas in Kazimierza, being also “accents, landmarks – directions clearly recognisable in the urban and mental structure”⁸. Recreational areas and public spaces such as markets and square are increasingly becoming a determinant of the quality and potential of the city. Their development and functioning allows one to verify the operation of the social and economic system.

The map of memories in Kazimierza Wielka

The map of memories is built from valuable but forgotten points. Examples include community centres, acting as centres of education and entertainment development which held the local community together. Modern at that time facilities of an impressive technological level were bustling points in the structure of the city. Unfortunately, today closed in most cases or operating at a low level. Also in Kazimierza the forgotten Municipal Culture Centre and “Uciecha” cinema are one example of the collapse of this type of institutions.

“Łubna” sugar factory

A distinctive feature of the mental map of Kazimierza Wielka is “Łubna” sugar factory⁹. Being the largest employer in the area around Kazimierza Wielka, it was undeniably its centre and town-forming factor¹⁰. Everyday life of residents, workers and their families revolved and was built around it. It formed the character and profile of the town, it defined its

Cukrownia „Łubna”

Wyróżniającym się elementem mapy mentalnej Kazimierzy Wielkiej jest „Cukrownia Łubna”⁹. Będąca największym zakładem pracy w rejonie wokół Kazimierzy Wielkiej, była niezaprzeczalnie jego ośrodkiem i czynnikiem miastotwórczym¹⁰. Wokół niej koncentrowało i budowało się życie codzienne mieszkańców, pracowników i ich rodzin. Tworzyła ona charakter i profil miejscowości, definiowała jej rozwój na wielu poziomach: edukacyjnym, kulturowym, technologicznym i rolniczym.

Cukrownia funkcjonowała do roku 2006, w którym ostatecznie została zamknięta¹¹. Większość zabudowań fabryki zostało rozebranych, a sam teren został podzielony na pojedyncze działki i sprzedany w ręce prywatnych inwestorów. Jako elementy zabytkowe pod ochroną znalazły się: główny korpus Cukrowni, komin ceglany oraz dawny magazyn z zabytkowymi murami. Trwające prace remontowe głównej części zabudowań byłej cukrowni mają dostosować je do spełnienia warunków bycia siedzibą popularnego sklepu budowlanego. Ceglany komin wyrasta z parkingu przed sklepem sieciowym „Tesco”, żegnającym nas blaskiem neonu z wszelkimi wartościami. Pomnik prężnie rozwijającego się cukrownictwa na ziemiach polskich projektu samego Stryjeńskiego, zakład – patron miasta popada w ruinę architektoniczno-funkcjonalną. Sama cukrownia pozostaje wciąż niezapomniana, dzięki majestatycznej fasadzie przegładającej się w wodach bliskiego zalewu i lokalizacji w ścisłym centrum miasta. Skupia ona uwagę także ludzi spoza miasta, będąc jego główną dominantą. Dziś jednak podziw miesza się z żalem. Zdevastowany budynek przypomina bardziej powstańcze grafiki Bronisława Linkego¹², niż oryginalną architekturę przemysłową, łączącą harmonijnie użytkowość z pięknem.

Przestrzeń publiczna. Rynek w Kazimierzy Wielkiej

Należałoby podkreślić wpływ przestrzeni publicznej, jaką jest rynek i jego oddziaływanie na ciąg punktów na mapach mentalnych miast. Skutkiem ich tworzenia powinno być zrozumienie publicznego charakteru projektowanej przestrzeni. Miejsca publiczne na mapie, stanowiące przestrzenie wspólne definiują dane społeczeństwo. Ich funkcjonowanie pokazuje czy dana społeczność jest aktywna, uczestnicząca w życiu publicznym czy bierna. Nie zawsze jednak dana przestrzeń jest wystarczająco zorganizowana czy urządzona w sposób zapewniający komfort użytkownika. Problem polega na podejściu mieszkańców małych miasteczek, takich jak Kazimierza Wielka, do samego pojęcia „przestrzeni publicznej” traktowanej jako „niczyja”. Wynikiem czego jest brak chęci zmiany w podnoszeniu jakości takich miejsc¹³.

Istniejące zapisy Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego w dość ogólny sposób określają warunki, którym inwestor za pomocą projektanta musi się podporządkować. Podstawowe parametry budynku dotyczące formy, lokalizacji, relacji z otoczeniem często pozwalają na szeroką interpretację samej formy architektonicznej i jej detalu. Skutkiem są obiekty całkowicie różne, mimo że powstające w bezpośrednim ze sobą sąsiedztwie i wspólnych relacjach. Różnice dotyczące wysokości budynku, kształt i kąt dachu, wysokość elewacji frontowej, rozmieszczenie okien na elewacji czy kolorystyki są zauważalne i krzywdzące dla czytelności układów urbanistycznych.

development on many levels: educational, cultural, technological and agricultural one.

Sugar factory had functioned until 2006, when it was eventually closed¹¹. Most of the factory buildings were demolished, while the area was divided into individual plots and sold to private investors. The main body of the Sugar Factory, chimney brick and former warehouse with ancient walls are to be found among protected historical elements. The ongoing renovations of the main part of the former sugar factory buildings are adapted to meet the conditions of being a seat of a popular construction store. Brick chimney rises from the parking lot in front of the “Tesco” chain store, bidding goodbye to all values with the neon glow. The monument of the thriving sugar industry on Polish soil designed by the very Stryjeński himself, the plant - the patron of the town is falling into architectural and functional ruin. The sugar factory itself remains unforgettable owing to the majestic facade reflecting in the water of the nearby reservoir and its location in the city centre. Being its main dominant, it also draws attention of people from out of town. Today, however, admiration is mixed with sorrow. The devastated building resembles insurgent graphic arts by Bronisław Linke¹² rather than the original industrial architecture, harmoniously combining utility with beauty.

Public space. The market square in Kazimierza Wielka

One should emphasise the impact of public space, which is the market square, and its influence on the sequence of points on the mental maps of towns. The result of their creation should be to understand the public nature of the designed space. Public places on the map, which constitute common spaces, define a given society. Their functioning shows whether a given community is active, participating in public life or passive. However, a given space is sometimes insufficiently organised and designed in a way that ensures comfort of its use. The problem lies in the approach small towns residents, such as Kazimierza Wielka, to the very notion of “public space” treated as “no man’s land”. This results in lack of willingness to change anything in order to improve the quality of such places¹³.

The existing records of Local Spatial Development Plans in a rather general way define the conditions which the investor with the aid of designer have to comply with. Basic parameters of the building concerning the form, location and relationship with the surroundings often allow for a broad interpretation of the architectural form itself and its detail. The result is completely different facilities constructed in the immediate vicinity of each other and remaining in the joint relations. Differences in the height of the building, the shape and angle of the roof, the height of the front elevation, the placement of windows on the façade or colour scheme are noticeable and detrimental to the readability of urban systems.

The aesthetic conflict acute for the space concerns places that are important for the city, which we would like to perceive as a single urban planning and architectural interiors with references to local archetype. The market squares spaces in small towns, including Kazimierza Wielka, are still built on the principle of deeds of ownership, private tastes and preferences. The problem of the market square in Kazimierza is unclear urban layout. The market square of a triangular shape is surrounded by frontage buildings from two sides, and with the Primary

Dotkliwy dla przestrzeni konflikt estetyczny dotyczy miejsc ważnych dla miasta, o których chcielibyśmy myśleć jako o jednolitych wnętrzach urbanistycznych i architektonicznych z odwołaniami do lokalnego archetypu. Przestrzenie rynków małych miast, m.in. Kazimierzy Wielkiej nadal budowane są na zasadzie aktów własności, prywatnych upodobań i preferencji. Problemem kazimierskiego rynku jest nieczytelny układ urbanistyczny. Plac o kształcie trójkąta z dwóch stron otoczony jest zabudową pierzejową, z trzeciej ograniczony terenem Szkoły Podstawowej nr 1 z boiskiem sportowym¹⁴.

Użytkownik przestrzeni zostaje zmylony przez orientację frontów budynków wokół placu. Jego południową ścianę stanowią elewacje frontowe budynków, w których parterach zlokalizowane są pojedyncze lokale usługowe. Inaczej funkcjonuje druga pierzeja rynku, gdzie w parterach zlokalizowane są głównie pomieszczenia techniczne, magazynowe oraz socjalne, choć to także nie stanowi ścisłej reguły. Ilość drzwi, okien i kolorowych reklam na elewacjach tylnych całkowicie dezorientuje. Podział funkcjonalny poszczególnych budynków oraz lokalizacja reklamowanych usług są nieczytelne.

Najważniejszym jednak problemem dotyczącym rynku w Kazimierzy jest jego obecne funkcjonowanie, jako układu nieciągłych funkcji niezwiązanych z miastem¹⁵. Rynek mający stanowić miejsce rekreacji, spotkań, spędzania wolnego czasu oraz strefę usług stał się parkingiem dla samochodów oraz dworcem dla prywatnych busów¹⁶. Brak odpowiednich założeń projektowych oraz barier w postaci zieleni, takich jak zieleńców, rabat kwiatowych, drzew oraz barier dosłownych w postaci np. barierek sprawiły, że samochody zajmują całą jego płytę. Organizacja przestrzeni wyklucza zatem pojmowanie rynku jako strefy wypoczynku – strefy obecności. Przestrzeń rynku to miejsce „gdzie ludzie dzielą się na tych, którzy chcą się pokazywać – odgrywać swoje życie, aktywność, relacje i tych, którzy chcą na to patrzeć”¹⁷ przestrzeń kazimierskiego rynku stała się mało atrakcyjna i dla obserwatora i dla jej uczestnika.

Widoczna jest tendencja przywrócenia funkcji handlowej w postaci placów targowych w mniejszych miejscowościach. Rola placu targowego przejął pobliski plac, który wydaje się funkcjonalny ze względu na rozmiary, wyraźne zaznaczenie w przestrzeni – podwyższenie względem poziomu płyty rynku oraz co ważne jest wolny od samochodów. Propozycją rozwiązania mógłby być projekt pawilonów o charakterze tymczasowym w strefie rynku, dostosowanych do potrzeb miejsca pod względem funkcjonalnym oraz architektonicznym?¹⁸ Szeroko pojmowane pojęcie „euroremontu”, przyczyniło się do zniknięcia z centrum miast targowiska i kiosku warzywnego, przeniesiono je na przedmieścia albo całkowicie zlikwidowano¹⁹.

Marcin Kwietniewicz, Grzegorz Piątek i Jarosław Trybuś w książce pt. „Lukier i Mięso. Wokół architektury w Polsce po 1989 roku” podejmują temat zjawiska występującego w mniejszych miejscowościach dotyczącym projektów, modernizacji czy rewitalizacji przestrzeni publicznej. „*W wielu wypadkach to wytwór bezmyślnej pseudo – europeizacji, To jest ślepe kopiowanie wzorców. Skoro nowy lepszy świat jest wyłożony granitem, to dlaczego my też mamy nie mieć granitu?*”²⁰ – ta spełniająca się przepowiednia dotyczy także Kazimierzy Wielkiej.

Problemem poruszonym przez architektów są potrzeby miesz-

School No 1 and its sports field from the third one¹⁴. The user of space is confused by the orientation of the fronts of buildings around the square. The front façades of buildings, with single commercial premises located in the ground floor constitute its south wall. The other frontage of the square functions in a different way. Here mainly technical, storage and social rooms are located in the ground floors, but not this is not a strict rule either. The number of doors, windows and colorful ads on the rear elevations is completely confusing. The functional separation of individual buildings and location of advertising services are illegible.

However, the most important problem for the market square in Kazimierza is its current functioning as the system of discrete functions unrelated to the town¹⁵. The square intended to be a place of recreation, meetings, leisure and services area has become a car park and private carriers' buses station¹⁶. Lack of appropriate design assumptions and barriers in the form of greenery, such as lawns, flowerbeds, trees and literal barriers in the form of railings resulted in the fact that cars occupy its entire area. The organization of space excludes therefore the understanding of the square as a resting zone – the zone of presence. The market square space is a place “*where people are divided into those who want to show themselves – to act out their life, activity, relationships and those who want to look at it*”¹⁷. The space of the square in Kazimierza has become unattractive both for the observer and for its participant.

The general trend nowadays is to restore commercial function in the form of marketplaces in smaller towns. The role of the market place was adopted by the nearby square which appears to be functional due to the size, clear marking in space – elevated in regard to the level of the market square and car-free. A suggested solution could be a project of temporary pavilions in the market square area, tailored to the needs of the place in terms of functionality and architecture?¹⁸ The broadly understood concept of “euro-renovation” contributed to the disappearance of the marketplace and vegetable kiosk, they were transferred to the suburbs or completely eliminated¹⁹.

In their book „Lukier i Mięso. Wokół architektury w Polsce po 1989 roku”, Marcin Kwietniewicz, Grzegorz Piątek and Jarosław Trybuś discuss the phenomenon occurring in smaller towns related to the design, modernisation or revitalisation of public spaces: “In many cases, this is a product of mindless pseudo-Europeanization. *This is a blind copying of patterns. Since the new better world is paved with granite, why not have granite too?*”²⁰ – this fulfilling prophecy also applies to Kazimierza Wielka.

The problem raised by the architects are the needs of citizens, which are not perceived as potential users, such a role is not provided to them. The awareness of the residents using space covers only an identification reflection – we have the market square as it is in our city. The answer to the question “But what for?” would be more important. The answer given by Jarosław Trybuś to a simple question “what for?” brings yet another constation – “To take photos” as “the replay of the 60s and 70s, with all these city squares in the province planted with red geraniums, with some statuette, often quite cool and avant-garde. It was designed specifically so that one could take a shot for a postcard at noon (...) And of course cars. Now exactly the same process is taking place, only the scenery is changing. (...)”²¹. In the market square

kańców, o których nie myśli się jako o potencjalnych użytkownikach, takiej roli się dla nich nie przewiduje. Świadomość korzystania mieszkańców z przestrzeni obejmuje tylko refleksję identyfikacyjną – mamy rynek, gdyż jest w naszym mieście. Ważniejsza byłaby odpowiedź na pytanie; „Ale po co?”. Na proste pytanie „po co?” – odpowiedź udzielona przez Jarosława Trybunę przynosi jeszcze inną konstatację – „do zdjęć” – jako „powtórka lat 60 i 70, z tych wszystkich placów miejskich na prowincji obsadzanych czerwonymi pelargoniami, z jakimś pomnikiem, często dosyć fajnym i awangardowym. To było konstruowane wyłącznie po to, żeby w południe cyknąć fotkę na pocztówkę (...) I oczywiście samochody. Teraz zachodzi dokładnie ten sam proces, tylko zmienia się scenografia. (...)”²¹. W Kazimierzy Wielkiej w scenografii rynku znajdujemy kilka ujęć „granitowego placu”, jednak fontanny i rzeźby brak, dobrej nowej architektury oraz zabytkowych kamieniczek także nie ma. Są za to samochody. Rynek pomimo złudnego doinwestowania, pozyskanego dzięki funduszom z Unii Europejskiej dla „centralnych przestrzeni publicznej o charakterze wizerunkowym i estetyzującym”²², nie jest odczytywany jako przestrzeń wolnego czasu. Rynek nie stanowi także historycznej przestrzeni reprezentatywnej.

Podsumowanie

Paradoksalnie rażące estetycznie decyzje inwestorów niektórzy uznają za siłę polskiego miasta, jak pisze Stasiuk: „Mnie się to podoba, że się nie oglądamy na nic poza zaspokojeniem własnego pragnienia (...). Że jesteście jak Cyganie z mołdawskiego miasta Soroki, którzy, gdy zapragnęli zamieszkać w Teatrze Balszój to sobie go zbudowali(...) I za to samo kocham mój kraj. Że ma odwagę i gest i siłę stawiąc na swoim. Że mu żaden architekt nie będzie mówił, jak ma wyglądać jego, znaczy mój kraj, życie”²³. Sukcesem jednak byłoby osiągnięcie struktury jasnej i czytelnej, jednocześnie „utkanej” jak patchwork z różnych elementów – wielopłaszczyznowej i złożonej, przez co niepowtarzalnej. Niech miasto ma swój świadomy kształt, o który samo się upomina: „niech kształt mój rodzi się ze mnie, niech nie będzie zrobiony mi” Witold Gombrowicz.

PRZYPISY:

¹ Patchworkiem nazywamy zszywanie małych kawałków materiałów o różnych wzorach, ale w jednakowych kształtach i rozmiarach, które w efekcie końcowym tworzą nowy wzór, nowy materiał.

² Kazimierza Wielka, miejscowość położona w województwie świętokrzyskim na obszarze tzw. Niecki Nidziańskiej, siedziba powiatu kazimierskiego; miasto leży na przecięciu dwóch dróg wojewódzkich relacji Kraków-Busko-Zdrój oraz Jędrzejów- Brzesko; na przełomie XIX i XXw. miasto przeżyło swój największy etap rozwoju, dzięki żyznym glebom i rozwojowi rolnictwa oraz przemysłu spożywczego (Cukrownia „Łubna”).

³ Katarzyna Nosowska, *POLSKA*, tekst piosenki

⁴ Kazimierz Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1984, s.93

⁵ Mapa mentalna miasta jest układem punktów oraz terenów ważnych oraz charakterystycznych dla danej miejscowości ze względu na niepowtarzalność, wyjątkowość, wrażenie, historię, tradycję, sentymentu i podejścia emocjonalnego. Mapa pozwala na stworzenie indywidualnego czytelnego kręgosłupa przestrzennego miasta czytanego przez mieszkańców oraz ludzi z zewnątrz środowiska; badania nad mapami mentalnymi-wyobrażeniowymi wg K.Lynch, P.Gould, H.Libura

⁶ Kevin Lynch, *Obraz Miasta*, Wydawnictwo Archiwolta Michał Stępień, Kraków 2011, str. 148

⁷ Tereny rekreacyjne w Kazimierzy Wielkiej zlokalizowane są w ścisłym centrum miasta, stanowią obszar cenny pod względem przyrodniczym, krajobrazowym oraz rekreacyjnym; Park Miejski im. Łubińskich o pow.18,0ha, o charakterystycznym ukształtowaniu przestrzennym na częściowo tarasowo ukształtowanym zboczu, park z powodzeniem zrewitalizowano oraz oddano do użytku w 2010r.; kompleks 6 zalewów o łącznej powierzchni 12,5ha; zbiornik retencyjny na rzecze Małoszówce o powierzchni lustra wody 20,93ha oddany do użytku w 2013 r.

scenography in Kazimierza Wielka one finds a few shots of “granite plaza”. Yet, there are no fountains and sculptures, good new architecture and historic houses are nowhere to be seen either. There are cars instead. Despite the illusion of additional refinancing gained thanks to funds from the European Union for “central public space of image and aestheticizing nature”²², the main market square is not perceived as a space for free time. The square does not constitute a representative historical space either.

Conclusions

Paradoxically, some people consider aesthetically striking investors’ decisions as the strength of Polish cities. According to Stasiuk: “I like it that we do not consider anything but the satisfaction of our own desire (...). That we are like gypsies from the Moldovan city of Soroca, who, when they wanted to live in the Bolshoi Theatre, built it (...). And that is exactly what I love my country for. That it has the courage and grand gesture and strength to have everything its own way. That no architect will tell them how their, which is my country, life look like.”²³ However, it would be a success to achieve a clear and readable structure, “woven” like a patchwork of different elements at the same time – multifaceted and complex, and thus unique. Let the city have its own conscious shape which it duns for itself: “Let me conceive my own shape, let no one do it for me!” Witold Gombrowicz.

ENDNOTES:

¹ Patchwork is stitching small pieces of fabric with different designs, but the same shapes and sizes that ultimately create a new pattern, a new fabric.

² Kazimierza Wielka, town located in the province of Świętokrzyskie in the area of the so-called Nida Basin, the county seat of Kazimierz; the city lies at the intersection of two provincial roads Krakow-Busko-Zdroj, and Jędrzejów-Brzesko; at the turn of the nineteenth and twentieth century the town experienced its greatest stage of development, thanks to the fertile soils and the development of agriculture and food industry (“Łubna” sugar factory).

³ Katarzyna Nosowska, *POLSKA*, song lyrics, English translation

⁴ Kazimierz Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1984, p. 93

⁵ Mental map of the city is a system of important and specific points and areas to a given locality due to their uniqueness, exceptionality, impression, history, tradition, sentiment and emotional approach. The map allows one to create individual legible spine of the city read by locals and people from the outside of the environment; research on mental maps according to K. Lynch, P. Gould, H. Libura

⁶ Recreational areas in Kazimierza Wielka are located in the city centre, they are an area valuable in terms of nature, landscape and recreation; Łubiński City Park with an area of 18 ha, with a characteristic spatial configuration on a partially terraced-shaped hillside, the park was successfully revitalized and put into use in 2010; 6 reservoirs complex with a total area 12,5 ha; holding tank on the Małoszówka river of water surface area 20,93 ha put into use in 2013.

⁷ Kevin Lynch, *ibidem*, pp. 53- 55, str. 90-96, the theory of the types of elements creating the image of the city (landmarks)

⁸ “Łubna” sugar factory founded by Count Łubiński in 1845. The architect of the main body of the factory in Kazimierza Wielka was T. Stryjeński; he also designed: residential tower, two city palaces (The Palace of “Lacon”), the building of the Primary School No. 1, he is probably also the author of two urban systems of the factory’s housing estates along with some residential houses

⁹ An example of a project: the project of Poniądzie narrow-gauge railway built in the mid-twenties of twentieth century; the station of the narrow gauge railway from Pińczów through Kazimierza to Posądzka was opened in Kazimierza in 1924; the project of the cycle paths network along the old route of the railway between Kocmyrzów near

⁸ Kevin Lynch, *ibidem*, str. 53- 55, str. 90-96, teoria typów elementów budujących obraz miasta (punkty orientacyjne)

⁹ Cukrownia „Łubna” założona przez hrabiego Łubieńskiego w 1845r. W Kazimierzy Wielkiej, architektem głównego korpusu fabryki był T. Stryjeński; wg jego projektu powstały także: baszta mieszkalna, dwa pałace miejskie (Pałac „Lacon”), budynek Szkoły Podstawowej nr 1, prawdopodobnie architekt jest także autorem dwóch układów urbanistycznych przyfabrycznych osiedli mieszkaniowych wraz z niektórymi domami mieszkalnymi

¹⁰ przykład przedsięwzięcia: projekt kolejki wąskotorowej Ponidzia wybudowanej w połowie lat dwudziestych XXw.; w 1924r. otwarto w Kazimierzy Wielkiej stację kolejki wąskotorowej z Pińczowa przez Kazimierzę do Posądy; w przygotowaniu projekt sieci ścieżek rowerowych po dawnych traktach kolejki na trasie Kocmyrzów pod Krakowem – Kazimierza Wielka, w przyszłości planowana ścieżka w kierunku Jędrzejowa i Kielce

¹¹ Henryk Oziębłowski, Stanisław M. Przybyszewski, *Cukrownia „Łubna” 1845-1995*, Agencja Wydawnicza Kwant, Kazimierza Wielka 1995

¹² Bronisław W. Linke, *Egzekucja w ruinach getta*, z cyklu *Kamienie krzyczą*, obraz 1946

¹³ Wywiad Michała Wybieralskiego z Filipem Springerem, *Brzydka nasza Polska cała*, Gazeta Wyborcza, 5-6 październik 2013

¹⁴ Szkoła Podstawowa nr 1 im. Hugona Kołłątaja z siedzibą w budynku projektu T. Stryjeńskiego

¹⁵ Małgorzata Dymnicka, *Fragmentaryzacja przestrzeni publicznej – próby rekompozycji*, Studia Regionalne i Lokalne Nr 3(33)/2008, str.33, 35, *ibidem*, str.33, 35

¹⁶ Po likwidacji w 2014r. Przedsiębiorstwa Komunikacji Samochodowej w Busku Zdroju S.A., odpowiedzialnej za przewozy regionalne, dworzec przeniesiono na Rynek Główny w Kazimierzy

¹⁷ Program SPAZIO 2013 *Przestrzenie – scena ludzkich działań* – cykl otwartych wykładów; cytat: Robert Ast, artykuł promujący wykłady z dnia 23.11.2013, miejsce Stary Browar Poznań; Program SPAZIO – edukacyjno-artystyczny program dla młodych choreografów

¹⁸ próba stworzenia placu targowego z wydzielonymi stanowiskami w centrum wsi została podjęta w pobliskich Bejskach (gm.Bejsce, powiat kazimierski)

¹⁹ *Bazar w centrum, z Aleksandrą Wasilkowską rozmawiała Agnieszka Kowalska*, Wysokie Obcasy, 5 październik 2013

²⁰ Grzegorz Piątek i Jarosław Trybuś, *Lukier i mięso. Wokół architektury w Polsce po 1989 roku. Rozmawia Marcin Kwietowicz*, Wydawnictwo 4000Malarzy, Warszawa 2012, str. 243

²¹ *op. cit.*, str. 246

²² Raport *Przestrzeń życia Polaków*, Koordynatorzy raportów: Adam i Elżbieta Czyżewscy, Dorota Leśniak-Rychlak, Aleksander Noworól, Tadeusz Markowski, Andrzej Mizgajski, Zbigniew Paszkowski, Iwona Sagan, Ryszard Wilczyński. Koncepcja i koordynacja całości: Janusz Sepioł; Raport opracowany przez zespół niezależnych ekspertów z inspiracji Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego

²³ Filip Springer, *ibidem*, str. 245-247

BIBLIOGRAFIA

- Dymnicka Małgorzata, *Fragmentaryzacja przestrzeni publicznej – próby rekompozycji*, Studia Regionalne i Lokalne Nr 3(33)/2008, str.33, 35
- Kowalska Agnieszka, *Bazar w centrum, z Aleksandrą Wasilkowską rozmawiała Agnieszka Kowalska*, Wysokie Obcasy, 5 październik 2013
- Kwietowicz Marcin, Grzegorz Piątek i Jarosław Trybuś, *Lukier i mięso. Wokół architektury w Polsce po 1989 roku. Rozmawia Marcin Kwietowicz*, Wydawnictwo 4000Malarzy, Warszawa 2012
- Lynch Kevin, *Obraz miasta*, Wydawnictwo Archiwolta Michał Stępień, Kraków 2011
- Marcinkowski Stanisław, *Miasta Kielecczyny. Przemiany społeczno - gospodarcze 1815-1869*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe
- Nowak-Dłużewski Juliusz, *Udział Regionu Kieleckiego w Kulturze Narodu*, wydano z Zasiłku Wydziału Nauki Ministerstwa Oświaty, Drukarnia Jedność, Kielce 1997
- Oziębłowski Henryk, Przybyszewski Stanisław, *Cukrownia „Łubna” 1845-1995*, Agencja Wydawnicza Kwant, Kazimierza Wielka 1995
- Przybyszewski Stanisław M., *Kazimierza Wielka*, Wydawnictwo Nowa Nidzica 2005
- Rocznik Kazimierski 1996, Zdarzenia, ludzie, książki*, pod red. Stanisław M. Przybyszewski, PUR Tewa Kielce 1996
- Springer Filip, *Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2013
- Wejchert Kazimierz, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwa Arkady, Warszawa 1984
- Wybieralski Michał, *Brzydka nasza Polska cała, z Filipem Springerem rozmawiał Michał Wybieralski*, Gazeta Wyborcza, 5-6 październik 2013

ŹRÓDŁO INTERNETOWE:

- Lata 1960-1965, Zalew w Kazimierzy Wielkiej. W tle zabudowania nieczynnej, zabytkowej cukrowni „Łubna”, Poczłtówka „Ruch”, J. Wendolowski, strona internetowa http://kazimierza_wielka.fotopolska.eu/ [18.04.2015]

Kraków and Kazimierza Wielka is in progress; the path towards Jędrzejów and Kielce is planned in the future.

¹⁰ Oziębłowski, Henryk and Stanisław M. Przybyszewski, *Cukrownia „Łubna” 1845-1995*, Agencja Wydawnicza Kwant, Kazimierza Wielka, 1995

¹¹ Linke, Bronisław *Egzekucja w ruinach getta*, from the *Kamienie krzyczą* series, painting, 1946

¹² Michała Wybieralski's interview with Filip Springer, *Brzydka nasza Polska cała*, Gazeta Wyborcza, 5-6 October, 2013

¹³ Hugo Kołłątaj Primary School No. 1 located in a building designed T. Stryjeński

¹⁴ Dymnicka, Małgorzata *Fragmentaryzacja przestrzeni publicznej – próby rekompozycji*, Studia Regionalne i Lokalne No 3(33)/2008, pp. 33, 35, *ibidem*, pp. 33, 35

¹⁵ After the liquidation in 2014 of Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej (Motor Transport Company) in Busko Zdrój S.A. (Polish abbreviation of a joint-stock company), responsible for regional transportation, the station was moved to the Main Market Square in Kazimierza.

¹⁶ The SPAZIO 2013 Programme *Przestrzenie – scena ludzkich działań* – a series of open lectures; quote: Robert Ast, the article promoting lectures on 23/11/2013 at Stary Browar in Poznań; The SPAZIO programme – educational and artistic program for young choreographers

¹⁷ An attempt to create a marketplace with separate stalls in the centre of the village was taken in the nearby Bejsce (the commune of Bejsce, district of Kazimierza)

¹⁸ *Bazar w centrum, z Aleksandrą Wasilkowską rozmawiała Agnieszka Kowalska*, Wysokie Obcasy, 5 October 2013

¹⁹ Piątek Grzegorz and Jarosław Trybuś, *Lukier i mięso. Wokół architektury w Polsce po 1989 roku. Rozmawia Marcin Kwietowicz*, Wydawnictwo 4000Malarzy, Warszawa 2012, p. 243

²⁰ *op. cit.*, p. 246

²¹ *Przestrzeń życia Polaków (Poles living space)* raport, reports coordinators: Adam and Elżbieta Czyżewscy, Dorota Leśniak-Rychlak, Aleksander Noworól, Tadeusz Markowski, Andrzej Mizgajski, Zbigniew Paszkowski, Iwona Sagan, Ryszard Wilczyński. The concept and coordination of the whole: Janusz Sepioł; the report prepared by a team of independent experts from the inspiration of President Bronisław Komorowski

²² Springer, Filip *ibidem*, pp. 245-247

BIBLIOGRAPHY:

- Dymnicka Małgorzata, *Fragmentaryzacja przestrzeni publicznej – próby rekompozycji*, Studia Regionalne i Lokalne No 3(33)/2008, pp. 33, 35
- Kowalska Agnieszka, *Bazar w centrum, z Aleksandrą Wasilkowską rozmawiała Agnieszka Kowalska*, Wysokie Obcasy, 5 October, 2013
- Kwietowicz Marcin, Grzegorz Piątek and Jarosław Trybuś, *Lukier i mięso. Wokół architektury w Polsce po 1989 roku. Rozmawia Marcin Kwietowicz*, Wydawnictwo 4000Malarzy, Warszawa 2012
- Lynch Kevin, *Obraz miasta*, Wydawnictwo Archiwolta Michał Stępień, Kraków 2011
- Marcinkowski Stanisław, *Miasta Kielecczyny. Przemiany społeczno - gospodarcze 1815-1869*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe
- Nowak-Dłużewski Juliusz, *Udział Regionu Kieleckiego w Kulturze Narodu*, issued with the allowance from Wydział Nauki Ministerstwa Oświaty, Drukarnia Jedność, Kielce 1997
- Oziębłowski Henryk and Stanisław Przybyszewski, *Cukrownia „Łubna” 1845-1995*, Agencja Wydawnicza Kwant, Kazimierza Wielka, 1995
- Przybyszewski Stanisław M., *Kazimierza Wielka*, Wydawnictwo Nowa Nidzica, 2005
- Rocznik Kazimierski 1996, Zdarzenia, ludzie, książki*, ed. By Stanisław M. Przybyszewski, PUR Tewa Kielce, 1996
- Springer Filip, *Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2013
- Wejchert Kazimierz, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwa Arkady, Warszawa 1984
- Wybieralski Michał, *Brzydka nasza Polska cała, z Filipem Springerem rozmawiał Michał Wybieralski*, Gazeta Wyborcza, 5-6 October 2013

INTERNET SOURCES

- Lata 1960-1965, Zalew w Kazimierzy Wielkiej. W tle zabudowania nieczynnej, zabytkowej cukrowni „Łubna”, “Ruch” postcard, J. Wendolowski, retrieved at: http://kazimierza_wielka.fotopolska.eu/ [18.04.2015]